

GHEORGHE NOVAC

DISCUL LUI ARCHAEUS

ESEURI DE PRAXIOLOGIE (II)

Prefață.....	5
Lista de abrevieri	7
Stările fundamentale: a fi și a avea.....	13
Cunoaștere și recunoaștere	43
Jignire, adevăr și nedreptate	58
Discul lui Archaeus	81
Enigma lui Saussure	104
Filosofia urmei	110
Închidere, deschidere și performanță.....	127
Între duh și spirit.....	140
Lex sursum sau drumul măreției	159
Omul și lipsa de măsură	178
Despre legea efortului minim	197
Momente de iluminare.....	207
Natură și antroponatură	227
Fascinația imposibilului.....	235
Omul complet și dezvoltarea reală	254
Pendulul dialectic	290
Stele, oameni și acțiuni.....	314

STĂRILE FUNDAMENTALE: A FI ȘI A AVEA

Pentru a avea efectiv, trebuie
să *fi* într-un anumit grad.
Gabriel Marcel¹⁾

«A avea» este dâra răcită a lui
«a face», a cărui rădăcină în
«a fi» e împlântată.
Mihai Șora²⁾

Orice lucru din univers se poate afla, în orice moment al existenței sale, numai în aceste două stări: de repaus sau de mișcare. Omul aparține și el acestui univers, astfel că nu se poate sustrage regulii menționate. Dar, în cazul lui, cele două ipostaze sunt a sta și a face ceva sau a nu face nimic (în limbaj popular) și a desfășura o acțiune. Regula a fost exprimată în principal cu ajutorul unor verbe, ceea ce relevă că acestea sunt indicatori existențiali și că se împart în două categorii, de stare și de mișcare sau de acțiune, cum spun lucrările clasice de semantică (în cele moderne s-a instituit și clasa verbe de proces sau de eveniment). Stările existențiale nu sunt însă atât de simple cum par la prima vedere. Asta se vede din tipurile verbelor de stare, clasificate în cel puțin opt categorii, după două criterii: natura stării (fizică, psihică, existențiale, poziționale, de comportament) și tipul de relație între om și condiția sa ori lucrurile din jurul său (de posesie, de cauză, de asemănare etc.). (DȘL, 494, 567).³⁾

Din cele spuse de lingviști rezultă că nu există stări fundamentale, ci numai o diversitate de forme în care se exprimă starea omului când nu realizează acțiuni. Nu poate scăpa însă atenției faptul că, în oricare din cele opt stări s-ar afla, el există sau continuă să fie. Asta înseamnă că fiecare din ele exprimă simultan două stări: una directă, cea dată de un verb particular de stare, și una implicită, dată de verbul general de stare, a fi, cu sinonimele sale (a exista, a dăinui, a persista), numit existențial. Apare astfel la lumină faptul că a fi sau a exista este starea cea mai generală a oricărui agent și, mai larg, a oricărui lucru de pe lume. Faptul că lingviștii au alocat adjectivul existențial numai unor verbe, cele care exprimă vizibil existența, ține atât de postura lor de simpli observatori ai realității, fără preocupări reflexive mai adânci, cât și de naivitatea lor filosofică. Dubla semnificație a verbelor de stare a fost constatată însă de Montaigne când vorbește despre iubirea părinților pentru copiii lor și a acestora pentru ei. „A fi, spune el, înseamnă mișcare și înfăptuire, de aceea fiecare se găsește întrucâtva în ceea ce făurește.” (MME, I, 373). Gânditorul francez exprimă în ultima parte a frazei ceea ce nici un specialist în științele sociale nu a ajuns să pună în concept: proprietatea reală. Adică faptul că omul își imprimă în produsele lui anumite trăsături ale persoanei sale, ca și unele idei sau concepții pe care le are despre acțiunile și lucrurile pe care le face.

Dar, dacă a fi este o stare fundamentală a oamenilor, obiectul principal de studiu aici, de ce sugerăm în titlu că și a avea este una de același fel? O explicație e cu atât mai necesară cu cât, s-a văzut, lingviștii nu acordă verbelor de posesie un statut de excepție. Cauza e cât se poate de simplă: fiecare om și, mai larg, fiecare lucru din univers există doar prin proprietățile sale. Fără acestea omul, ca și lucrul, nu ar fi nimic. Imaginați-vă un om fără nici o calitate. E posibil ca o asemenea ființă să existe? Nici măcar în cele mai năstrușnice romane de science-fiction scriitorii nu au îndrăznit să creeze și să descrie așa ceva. De ce? Fiindcă nu poate exista ceva fără nici o proprietate prin care să poată fi perceput. La limită, proprietatea ultimă, cea mai adâncă sau mai generală, a oricărui lucru e aceea că există. Dar, pe lângă asta, orice lucru și oricare om mai au și proprietăți particulare. Numai acestea din urmă diferențiază un lucru de alt lucru și un om de alt om. Vișnuserman, înțeleptul din Panciatantra spune: „Stima, simpatia, vocea sigură, inteligența, voioșia, dragostea din suflet, aerul de învățat, lipsa de mâhniri, farmecul, virtutea, știința, mintea ca a Învățătorului zeilor, nevinovăția, gândul la purtare bună – de toate acestea au parte muritorii, când stomacul e plin ca un sac de grâne.”⁴⁾ Or, în mod evident, omul cu stomacul gol are toate calitățile contrare celor menționate. Mai mult, indiferent să e sătul sau flămând, nu toți oamenii au calitățile obișnuite stării lor în aceeași proporție, ci unii mai mult, alții mai puțin.

Cineva, suficient de malițios, ar putea însă spune: felul în care ai argumentat caracterul de excepție al verbelor a fi și a avea poate fi aplicat și celor poziționale, cauzale și de asemănare sau deosebire. Asta pentru că fiecare om sau lucru stă undeva în spațiu-timp, e implicat în sau trebuie să fie ceva ori cumva și se aseamănă cu sau se deosebește de altul. La prima vedere el pare să aibă dreptate. Dar ne putem întreba: ce înseamnă că stă undeva, nu faptul că are o poziție în spațiu-timp, un loc al lui, temporar sau definitiv? Ce înseamnă că e implicat sau trebuie să fie cumva, nu faptul că este cauza a ceva sau are o anumită modalitate de a se manifesta? Și, în fine, ce înseamnă a se asemana cu sau deosebi de ceva, nu faptul că are anumite proprietăți care îi definesc asemănările și deosebirile? Cum se vede, toate celelalte stări sunt reductibile la cele două, a fi și a avea. Tocmai de aceea ele și numai ele sunt cele mai generale.

Situația contrară nu este însă nici adevărată, nici corectă. Nu se poate spune că a fi sau a avea sunt reductibile la a sta sau a ședea, a implica sau a trebui ori a se asemana sau deosebi. De ce? Fiindcă nu se pot afla în aceste stări, nici în cele fizice sau psihice, dacă nu ar fi și nu ar avea nici o proprietate. Între cele două verbe ce descriu stările fundamentale și celelalte șase, sau câte or fi, există, prin urmare, o contradicție unilaterală, cum a definit-o Constantin Noica (NDF, 92): ultimele nu contrazic pe primele, dar acestea contrazic pe cele din urmă, de vreme ce există și pot fi definite fără ele. Cele șase stări există pe baza celor două, ca o prelungire a lor, iar cele două le fac efectiv posibile pe cele șase, le caută, aspiră către ele, cum spune filosoful, ca și cum nu ar fi împlinite în absența lor. Dar, într-un anumit sens, și între stările fundamentale există același raport: a fi este o stare mai generală decât a avea. Ca urmare, a avea nu contrazice pe a fi, întrucât există pe baza și în continuarea ei, ca o împlinire sau îmbogățire, numai a fi contrazice pe a avea, deși face asta, vom vedea, numai la modul teoretic, nu și practic și numai fiindcă omul îl pune, în mintea lui, să o facă.

Poți însă să ai ceva dacă nu faci nimic? Se vede astfel că stările fundamentale implică în mod necesar și sunt legate de acțiunea socială sub aspecte și cu consecințe esențiale pentru amândouă. De aceea, spune Jean-Paul Sartre, „A avea, a face și a fi sunt categoriile cardinale ale realității umane [aș fi spus omenești, fiindcă realitatea produsă de oameni este în mare parte inumană].”⁵⁾ Aceeași ordine a verbelor e consacrată și de Mihai Șora, în fraza epigraf, de pildă, ca și cum aceasta ar fi ordinea lor naturală. Or, pentru a avea, e necesar mai întâi să fii. Iată de ce vom cerceta în continuare câteva probleme legate de a fi, apoi pe cele date de a avea și, în partea a treia, care este relația dintre ele sau, măcar, care ar trebui să fie în viața fiecărui om de pe pământ.

I

Analiza lui a fi nu poate fi separată de conceptele Ființă și Fiițare. Cu toate acestea, nu vom aborda aici problematica lor, atât de vastă și profundă. Vom avea în vedere câteva chestiuni mai practice. Una dintre ele apare în observația că existența are o durată pentru fiecare lucru și fiecare om. Ceea ce rezultă de-a lungul acesteia este firea. Avem astfel două prime concluzii: firea nu e niciodată ceva terminat decât în clipa morții. Ea e ceva care se vădește, se adevărește sau se trădează neconținut, fiindcă e dată de acțiunile și întâmplările ce punctează itinerariul unei vieți. De aici caracterul imprevizibil al existenței, pe care oamenii de știință se silesc să-l limiteze. Ei reușesc însă mai degrabă la lucruri decât la oameni. Chiar dacă firea unui om e destul de bine cunoscută la un moment dat, întotdeauna putem avea surprize. Se cuvine deci să fim neconținut atenți la cei din jurul nostru pentru a vedea cu ce fel de lucruri ne uimesc, plăcute sau neplăcute, bune sau rele, și dacă acestea conturează o evoluție sau o involuție. Dacă un om nu ne miră cu nimic, e clar că viața și, prin urmare, firea sa se află în stagnare. Ele se mișcă, dar o fac bătănd pasul pe loc.

O altă problemă e câte tipuri de firi are omul, care e dinamica lor, cum le putem evita pe cele neconvenabile sau rele și cum le putem folosi în favoarea noastră pe celelealte? Există, desigur, o mulțime de forme ale firii, dar cele mai importante sunt: neștiută, manifestă, revelată, adevărată, aparentă, necesară, neglijată și nefirească. Prima e cauzată de faptul că nimeni nu știe în întregime ceea ce este un om, nici chiar el însuși, ori de câte ori și-ar întoarce privirile spre sine însuși. Fiindcă nimeni nu poate memora sau înregistra toate gândurile, sentimentele, vorbele și acțiunile pe care le-a desfășurat de-a lungul vieții până la un moment dat. Și chiar dacă ar putea și ar face-o efectiv, nu ar dispune, în acea clipă, decât de o ființă și de o fire neterminate, incomplete. Când ajunge la completitudinea ei particulară, în clipa morții, nu mai poate face nimic. Astfel, de-a lungul vieții omul are o fire *neștiută* și una *manifestă*. „Firea este adevărateori ascunsă, spune Francis Bacon, uneori înăbușită, rareori sugrumată.” (BES, 127). Ascunsă e însă nu doar firea pe care omul nu a apucat încă să și-o arate, ci și aceea pe care el însuși evită să o dezvăluie, fie de rușine, întrucât e imorală sau inumană, fie din motive de strategie și calcul. În ultimul caz firea e înăbușită chiar de posesorul ei, iar în altele situații, de către alți oameni, din genul celor autoritari (părinți, profesori, șefi).

Aceștia obligă omul, sub iminența unor sancțiuni, nu rareori drastice, să-și reprime adevăratele porniri, înclinații sau preferințe. Așa se întâmplă în cazul oricărei constrân-

geri care, adaugă filosoful englez, „face ca firea să fie mai impetuoasă în reacția ei”, în vreme ce „învățătura și preceptele fac firea mai puțin năvalnică; numai deprinderea însă schimbă și supune firea.” Coerciția, severitatea și duritatea celor din jur activează firea omului, indiferent de tipul ei. Dar firea aprigă, debordantă, vijelioasă ori, dacă vrei, sălbatică, nestăpănită, e domolită și civilizată prin educație. De aceea oamenii cu asemenea fire și cu puțină școală sau cu părinți ignoranți și neglijenți constituie, în genere, un pericol pentru cei din jur, așa cum atestă faptele de violență. Nu că inșii școlii și cu părinți bine educați, grijulii, nu ar face astfel de acte, dar sunt mai puțin înclinați spre ele.

Cât despre firea *revelată*, aceasta se dezvăluie în condiții deosebite sau excepționale. Astfel, oameni obișnuiți, bărbați sau femei, care nu ieșiseră prin nimic în evidență până atunci, se pot dovedi curajoși și chiar eroici în cursul unor inundații, incendii sau cutremure, salvând pe alții. O altă formă de revelare e cea pusă în evidență de ceea ce putem numi momente de iluminare. Unele din acestea sunt de factură religioasă, altele de natură laică. Pentru prima este exemplară „noaptea de extaz” din 23 noiembrie 1654, când Blaise Pascal trece de la ateism la creștinism (DFL, 251), iar pentru a doua, noaptea de 10 noiembrie 1619 când René Descartes, aflat la Neuburg pe Dunăre, „a căpătat definitiv conștiința metodei sale”.⁶⁾ Și aici avem, în ambele cazuri, o fire despre care e greu să spui dacă înainte era neștiută sau ascunsă. Era necunoscută și de posesor și de alți oameni, fiindcă era ascunsă de nefacere. Mai sigur e să spunem însă că este o fire autentică. Ideea e că firea *adevărată* e cea care rezidă în fapte, în ceea ce face un om, iar tot ceea ce nu e legat de acțiunile lui nu are decât caracter ipotetic, speculativ sau manipulativ. De aceea omul își arată adevărata fire în copilărie, când normele sociale nu i-au blocat încă tendințele, și la bătrânețe, când nu prea-i mai pasă nici de primele, nici de ultimele. Francis Bacon precizează încă trei situații în care firea adevărată iese la lumină. „Firea omului, spune el, se vede mai bine în intimitate, căci acolo nu există afectare, în zguduirile sufletești, care îl fac pe om să lase la o parte regulile sale de conduită; de asemenea, într-o situație sau o experiență nouă, căci atunci deprinderea îl părăsește.” (BES, 129).

Se cuvine să destingem însă între firea *adevărată* și cea *aparentă*. Ultima e o specie a firii manifeste, ține de fapte, dar nu e autentică. Specificul ei nereal, iluzoriu și chiar fals derivă dintr-o premeditare. Cel în cauză vrea să arate celor din jur sau doar unora din ei că are o anumită fire, pe care aceștia o aprobă, o doresc sau o admiră. Atunci, realizează anumite fapte care o întemeiază, dar, în realitate, nici aceste fapte nu sunt cele pe care firea sa le-ar genera în mod normal, nici firea dovedită cu ele nu este adevărata sa fire, pe care o ține ascunsă ori reprimată dintr-un anumit calcul practic. „Un principe, spune Niccolò Machiavelli, nu trebuie, deci, să aibă toate însușirile arătate mai sus, dar trebuie neapărat să pară că le are.”⁷⁾ Or, acest lucru este valabil aproape întotdeauna pentru fiecare individ. Ajunge aparența sau simulacrul unor calități pentru ca oamenii să te prețuiască și să te admire, fiindcă prea puțini sunt cei care vor analiza lucrurile la rece, cu pertință și luciditate. E și părerea lui Baltasar Gracián. „Rari sunt, spune el, cei ce privesc pe dinăuntru și numeroși cei ce se mulțumesc cu aparența.” (GOM, I, 44). Primii sunt atât de puțini nu pentru că nu ar putea, ci fiindcă nu se pun în stare să analizeze faptele și oamenii, întrucât aceasta cere efort, cultivare, perseverență și timp. De aceea, susține La Bruyère, „Oamenii, neputându-se bizui unii